

La lexicalització del pronom «es» impersonal

Albert Jané

Entenem per lexicalització d'un pronom feble el procés en virtut del qual deixa de ser el representant d'un complement del verb i s'integra en la seva significació. Potser un dels exemples més evidents i usuals d'aquest procés és *haver-hi*, en què *hi* ja no és el representant d'un primitiu complement (adverbial) de *haver* sinó que ja és una part integrant del seu significat. Si es vol, ha contribuït a la formació d'un verb nou. És un fet ben conegut que en la llengua medieval, si bé ja trobem *haver-hi* per a indicar l'existència d'algú o d'alguna cosa, es deia generalment *haver* quan es volia indicar la seva presència (d'algú o d'al-

guna cosa) i el verb anava acompanyat d'un element o sintagma adverbial:

- [1] A la taula *ach* de diverses viandes (Llull, *Blanquerna*).
- [2] Açí *ha* juglars qui-s tenen per tenguts com vos façen vostre plaer... (*ibid.*).
- [3] L'abat ab sos companyons vengren a hostal en un monestir, on *havia* un bon preycador (*ibid.*).
- [4] Blanquerna fo abat d'una abadia molt honrada, on *havia* gran multitud de monges (*ibid.*).
- [5] E, entre les altres coses, *havia* en aquesta cambra un altar a una part (*Curial e Güelfa*).
- [6] Senyor, si tots les reys de christians eren tals cavallers com vós, e tenien tals vas-

salls, no *hauria* moro en lo món (*ibid.*).

[7] ... envejava que aquell loc fos de lur abadia, cor molt *hi* *hauria* noble granja (Llull, *Blanquerna*).

[8] Item *hi avia* .XIII. capellanies, e *havia-y* d'altres oficis, segons que-s cové a esgleya catedral (*ibid.*).

[9] ... l'estament de les terres, per ço que si neguna stranyedat ni negun mudament *hi* *havia*... (*ibid.*).

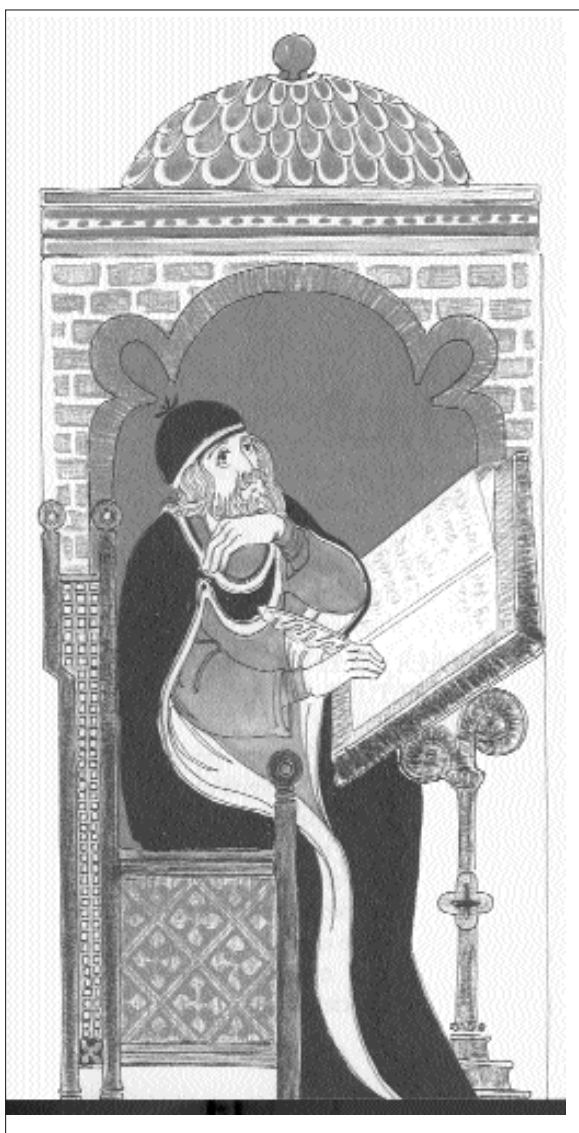
[10] E sí pensà un jorn que sola vergonya li tolia sos plaers, e que puy altre impediment no-y *havia*... (*Curial e Güelfa*).

En els sis primers exemples, el verb *haver*, acompanyat per un mot o frase de valor locatiu, va sense el pronom *hi*. Els altres quatre van sense aquest complement adverbial i hi fa la seva funció el pronom *hi*. Probablement es podrien trobar, en la llengua dels nostres escriptors medievals (que solien ser força insequents en molts aspectes), alguns exemples que no seguissin aquest esquema, però això no desmentiria el fet que assenyalam, que és amb l'ús, al cap dels segles,

que el pronom *hi* va perdent la seva funció primitiva i s'integra en el significat del verb.

En el seu extens estudi «Els pronoms», que és el capítol 6 de la sintaxi de la *Gramàtica del català contemporani*, dirigida per Joan Solà (vol. 2, pp. 1337-1433), Júlia Todolí es refereix a aquest fenomen de lexicalització dels pronoms febles. Dels pronoms febles lexicalitzats en diu clítics (o pronoms clítics) inherents. Ja se sap: la major part de les coses es poden anomenar de dues o més maneres diferents, que res no priva de coexistir. Així, cal suposar que si de conjunts com *haver-hi*, *anar-se'n*, *veure-s'hi* o *compondre-se-les hi* ha qui en diu locucions verbals, aquesta designació no ha de motivar tampoc cap objecció. Júlia Todolí considera que es tracta de verbs nous, que han sorgit, amb el pronom (o el conjunt de pronoms) actuant com un afix, dels seus primitius *haver*, *anar*, *veure* i *compondre*. No veiem pas que aquest punt de vista hagi de merèixer cap objecció. Ara bé, és interessant de veure el tractament que hi han donat els nostres diccionaris normatius. Així, el Diccionari Fabra, ja des de la primera edició, tenia entrades independents per a *anar* i *anar-se'n* (el segon entrat immediatament després del primer). És l'únic cas, si no n'hi ha cap més que ens hagi passat desapercebut, que un verb amb el significat enriquit amb un pronom feble (si es vol, amb un clític inherent) hi hagués obtingut una entrada autònoma.

Fins i tot en el cas de *haver-hi*, malgrat que el verb *haver* té dues entrades principals (que deu ser un altre cas singular), la segona destinada a la significació 'esdevenir posseïdor, obtenir, copsar', *haver-hi* no hi és sinó explicat: diu que usat com a verb impersonal "[*haver*] (acompanyat de l'adverbial *hi*) denota que quelcom existeix, es troba, és dona, s'esdevé, s'acompleix». El DIEC ha anat una mica més enllà: concedeix únicament una entrada independent a *anar-se'n*, que no trobem, però, immediatament després de *anar*, sinó, d'a-

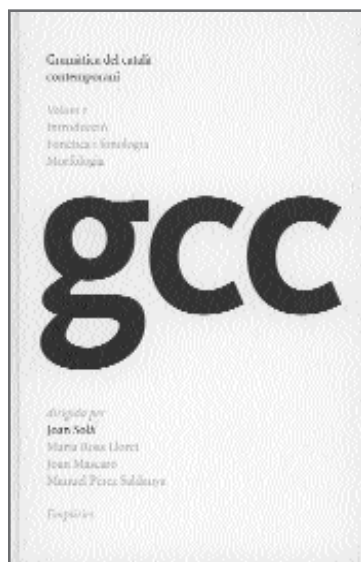

cord amb l'ordre alfabètic estricte, després de *anarquitzar*. Pel que fa a *haver-hi*, continua no essent sinó el verb *haver* acompanyat d'*hi* [sic]. I arribem al *Diccionari manual* (IEC), que, en aquest sentit, al costat de mantenir la independència total de *anar-se'n*, com si no tingués res a veure amb *anar*, i de continuar considerant que *haver-hi* no és sinó el verb *haver* acompanyat de *hi*, presenta una novetat sorprenent: destaca amb una subentrada els verbs acompanyats del pronom es quan el consideren plenament lexicalitzat. És el resultat lògic, tal com s'explica en la introducció, d'agrupar els significats (dels verbs) que corresponen a les diferents subcategories sintàctiques (transitiu, intransitiu, pronominal). Seguint aquest criteri, observat sistemàticament, però no sense alguna inevitable inconseqüència, *veure-hi* i *sentir-hi*, per exemple, són accepcions secundàries de *veure* i *sentir*, i *veure-s'hi*, en canvi, és una accepció secundària de *veure's*.

En el seu estudi esmentat, Júlia Todolí inclou tres quadres de verbs que han integrat un pronom feble en la seva significació: «amb clític acusatiu inherent», «amb el clític *en* inherent» i «amb el clític *hi* inherent». I, finalment, es refereix al «clític *es*», sense cap quadre, sens dubte perquè cal considerar que aquest quadre no hauria d'incloure un nombre limitat de casos específics, com en els tres quadres indicats (encara que, com ja s'entén, sempre poden ser susceptibles d'ampliar amb algun verb no detectat), sinó una llista extensíssima, que hauria de contenir tots aquells verbs que no coneixem sinó amb un ús pronominal, com *adonar-se*, *adir-se*, *atenir-se*, *abstenir-se*, *emportar-se*, *endur-se*, *esmunyir-se*, *burlar-se*, *queixar-se*, etc., més tots aquells, en principi, als quals el *Diccionari manual* de l'Institut ha decidit d'atorgar una subentrada principal, com *fer-se*, *passar-se*, *tenir-se*, *tornar-se* (*tornar-se'n*, *tornar-s'hi*), *veure's* (*veure s'hi*), *recordar-se*, *agradar-se*, *lamentar-se*, *riure's*, *oblidar-se*, *florir-se* i molts i molts més.

De fet, l'aplicació del criteri que, sobre aquest punt, podem observar en el *Diccionari manual* podria merèixer,

potser, alguna objecció concreta. Així, sembla totalment pertinent que es concedeixi, per exemple, una subentrada a *cansar-se* i no a *afaitar-se*. Efectivament: no és igual *cansar-se*, en què no hi ha, pròpiament, un ús reflexiu, que *afaitar-se*, que és un cas arquetípic d'ús reflexiu. Però no ens sembla tan pertinent la subentrada concedida a *menjar-se* i *beure's*. Quina diferència hi ha entre *Vaig menjar dues tallades de meló* i *Em vaig menjar dues tallades*

de meló? O entre *Vaig beure una copeta d'anís* i *Em vaig beure una copeta d'anís*? Molt poca: la partícula pronominal no aporta a la frase sinó una lleu idea subjectiva (de delit, de gust, d'excés d'aprofitament de l'ocasió, etc.). En tot cas, sí que és inqüestionable, si admetíem l'autonomia de *menjar-se* i *beure's*, que hauria calgut, per coherència, no oblidar *fumar-se* (*Em vaig fumar tot un paquet de Gitanes*), que no és admès sinó amb el valor que indica l'exemple *L'arròs s'ha fumat massa, no es pot menjar*. Reconeixem que la nostra objecció és molt lleu, i que és veritat que hi ha criteris que són d'aplicació molt difícil.

No ens sabem estar, però, d'assenyalar que un dels verbs que amb l'adjunció inherent del pronom es han adquirit un sentit més allunyat del verb original és *florir*, és a dir, *florir-se*: *Ja han florit els ametllers* i *Se'ns ha florit el pa*. *Florir-se* no és sinó *florir* més un pronom feble o clític inherent, però si

hi ha cap cas en què sigui lícit parlar de dos verbs diferents, aquest és, certament, el de *florir* i *florir-se*.

En tots els verbs amb el significat incrementat amb el pronom es que hem indicat, entenem que aquest pronom s'ha de relacionar amb el seu valor reflexiu –evidentment, en el seu sentit més lat, en molts casos esvaït i tot, reduït a una simple idea subjectiva. Però hi ha un curt nombre de verbs en què el pronom es que s'han incorporat al significat no és el que té la funció reflexiva sinó el que té la funció impersonal. És a dir, el pronom que indica que l'acció del verb la realitza una persona indeterminada. Dit encara altrament, l'equivalent del pronom subjecte impersonal *hom*. Aquests verbs serien, al nostre entendre, *dir-se* i *trobar-se*, als quals caldria afegir els verbs defectius *dir-se'n* i *tractar-se* i, encara, i qui sap si més d'un se n'estranyarà, *veure's*, amb un valor diferent del verb *veure's* que té una subentrada en el *Diccionari manual*.

Dir-se i dir-se'n

Segons els diccionaris, *dir-se* significa «tenir per nom», encara que, inconspicuament, el *Diccionari manual* no li reconeix l'autonomia que concedeix, per exemple, a *menjar-se* i *beure's*. Ja hem comentat, en altres ocasions, en primer lloc que, actualment, els qui es deixen influir per l'anglès (com es veu clarament en les traduccions de novel·les de llengua anglesa), en lloc de *Com te dius?* o *Es diu Núria*, diuen *Quin és el teu nom* i *El seu nom és Núria*, i, en segon lloc, que *dir-se* no és pas general en tot el nostre domini lingüístic. Això fa que la pregunta *Com te dius?*, que per a molts és tan normal i tan habitual, no deixa de sobtar aquells per als quals no ho és gens, que la interpreten, o la poden interpretar, com una oració reflexiva, cosa que en algun cas els emmena a respondre (sovint no sense humor) *Jo no em dic de cap manera, em diuen*¹.

Però en *Com te dius?* no hi ha cap ús reflexiu sinó un ús impersonal, a partir de les construccions de tercera persona, en què el pronom es pot fun-

1. Els exemples amb què el DGLC il·lustra el significat de *dir-ne*, *D'això jo en dic covardia* i *Com se'n diu de «ciutat» en anglès*, acceptats normalment pel DIEC, no han obtingut la mateixa acceptació en el *Diccionari manual* i en el *Diccionari de la llengua catalana* (GEC), canviats en *D'això, jo en dic covardia* (amb una coma) i *Com es diu ciutat en anglès?* en el primer d'aquests dos repertoris, i en *D'això, jo en dic covardia* (també amb una coma) i *Els anglesos diuen «water» de l'aigua* i *Com en diuen, del mató, a les Balears?*, en l'altre, sens dubte perquè llurs redactors no s'han decidit a admetre, malgrat la lliçó de Fabra, que *dir-ne* ja és com una locució verbal, és a dir, amb un pronom incorporat al seu significat. Júlia Todolí, per la seva banda, no deixa d'incloure *dir-ne* en el quadre «Verbs amb el clític *en* inherent» (p. 1427).

cionar com l'equivalent de *hom*. Efectivament, no costa gaire de veure *Se li diu Pere* com l'equivalent de *Hom li diu Pere*. I és a partir de *Es diu Pere* que, per analogia amb les frases de valor reflexiu es devia originar l'ús de les altres persones: *em dic, et dius*, etc.

Notem que el *Diccionari d'ús dels verbs catalans*, de Ginebra i Montserrat, dedica dues altres subentrades a *dir-se*, amb les accepcions «fer-se com a reflexió» i «declarar-se», il·lustrades amb els exemples *Ella es deia que mai no es deixaria tornar a enganyar* i *Avui qualsevol es diu ecologista*, respectivament. Evidentment, en aquests dos casos el pronom es incorporat a la significació del verb *dir* no és l'impersonal sinó el reflexiu.

El valor impersonal del pronom es és encara més clar i evident en el cas del verb o locució *dir-se'n*. De fet, no hem sabut veure que hi hagi cap diccionari que li concedeixi subentrada pròpia, ni principal ni secundària. Trobem, només, en el DGLC (i, seguint-lo, en el DIEC), l' exemple *Com se'n diu de «ciutat» en anglès?*, dins la subentrada *dir-ne*, «designar amb tal o tal nom». És veritat que encara podríem veure en aquest exemple el pronom es com un equivalent de *hom*, malgrat que l'ús d'aquest darrer pronom fóra incòmode en una construcció com aquesta: *caldria, potser, dir Hom en diu com, de «ciutat», en anglès?* Nosaltres entenem, però, que *dir-se'n*, talment com *dir-se* o *dir-ne*, d'una banda, i com *anar-se'n* i *sortir-se'n*, de l'altra, és un verb amb dos pronoms plenament incorporats al seu significat (pronoms lexicalitzats o clítics inherents), i que mereix, creiem, una subentrada en tots els diccionaris.

Trobar-se

Potser és en el verb *trobar-se* que es veu més clar el primitiu valor impersonal del pronom que s'ha incorporat al seu significat i n'ha fet, doncs, un verb nou. Quan diem *Entre Sitges i Castelldefels es troba Garraf*², tant hi podem veure un ús del verb pronominal *trobar-se* com una passiva pronominal amb el pronom es equivalent de *hom*: és a dir, que aquesta proposició voldria dir alhora *Entre Sitges i Castelldefels hi ha Garraf* i *Entre Sitges i Castelldefels hom troba Garraf*. Però la

diferència de significat entre aquestes darreres proposicions és mínima, gairebé imperceptible, i es pot dir que aquell a qui escau de dir, espontàniament, *Entre Sitges i Castelldefels es troba Garraf*, probablement no pensa en cap dels dos significats esmentats, amb l'exclusió de l'altre, perquè és evident que el segon és la conseqüència de l'altre: si entre Sitges i Castelldefels hom troba Garraf és perquè hi és, és a dir, perquè s'hi troba. Es així com *trobar-se*, ja des d'antic, ha

passat a significar 'ésser, en un moment donat, en un lloc; estar present', que li reconeixen tots els diccionaris, amb un ús que inclou les sis persones gramaticals.

Cal notar que Coromines ja assenyala algun cas de *trobar-se* (*atrobarse*, en la llengua antiga) amb el pronom en funció impersonal, cosa que aclareix explícitament davant la possibilitat, prou versemblant, que el consultant interpreti que es tracta d'un ús reflexiu:

«E, per venir a aquesta conclusió, si gros capó *s'atropa*, cové que-ls vengua davant, cuit en ast, ab bona salsa; perdius, faisans, tords grassos...», BMetge (*Somni III, NCL*, 123.7: notem que no és refl. sinó *se* amb valor de 'hom' impersonal: si hom és capaç de trobar un capó magne, ja cal que els el aparellin.)» (Joan Coromines, *DECLC*, vol. VIII, p. 853).

Tractar-se

Tractar-se, amb el reforç pronominal, i amb un complement regit per la preposició *de*, és un verb defectiu, que només s'usa en tercera persona del singular. Encara no surt en el Fabra, on, que hi tingui una relació, hi ha només les accepcions 'arranjat, acabar, alguna cosa amb algú', 'procurat la consecució d'algun fi' i 'prendre alguna cosa com a objecte d'estudi, discussió, etc.', que són les mateixes que trobem en la *Gran enciclopèdia catalana*. El primer repertori en què sabem trobar *tractar-se* (*tractar-se de*) és el DIEC, amb l'accepció 'ésser, consistir en, caldre'. El *Diccionari manual*, curiosament, redueix aquesta accepció a 'ésser, consistir en'. És a dir, n'elimina 'caldre'. Per la seva banda, el *Diccionari d'ús dels verbs catalans*, de Ginebra i Montserrat, distribueix en dos grups el conjunt de les tres accepcions del DIEC: 'ésser' i 'consistir en, caldre'.

Vegem, però, els exemples amb què el DGLC il·lustra les tres accepcions que n'hem transcrit:

- [11] Hem tractat d'aquest afer, però no ens hem pogut posar d'acord.
- [12] Si tracteu de dissuadir-lo, no ho aconseguireu pas.
- [13] L'autor, en aquest capítol, tracta de l'evolució dels sons llatins en català.

Considerem, ara, el resultat de transformar aquestes tres proposicions en oracions impersonals, construïdes amb el pronom es:

- [14] S'ha tractat d'aquest afer, però no ha estat possible posar-se d'acord.
- [15] Si es tracta de dissuadir-lo, no s'aconseguirà pas.
- [16] En aquest capítol es tracta de l'evolució dels sons llatins en català.

No sense una certa fluctuació, amb uns límits una mica imprecisos, els significats de [14], [15] i [16] s'acosten, fins a identificar-s'hi en algun cas, als dels exemples dels diccionaris que ja admeten *tractar-se* com un verb pronominal:

- [17] Es tracta d'un llibre molt important (DIEC i DM).
- [18] No t'enfadis: es tracta d'una persona malalta (DIEC).
- [19] Es tracta de fer-ho de pressa i ningú no se n'adonà (DIEC i DM).

2. Aquest exemple és d'Eduard Artells (*Llenguatge i gramàtica*, vol. II; p. 22). Artells, però, considerava que *Entre Sitges i Castelldefels es troba Garraf* és una frase ambigua, com si no hi hagués cap relació entre el verb «reflexiu» *trobar-se* i una oració passiva pronominal.

- [20] No es tractava que treballéssiu tant, sinó que ho féssiu més bé (DIEC).
 [21] Preocupa-te'n, que es tracta del teu germà (Ginebra i Montserrat).
 [22] Es tracta d'un problema difícil (*ibid.*).
 [23] Es tractava d'un joc molt divertit (*ibid.*).
 [24] Es tracta de ser tots puntuals; si no, no val la pena... (*ibid.*).
 [25] Es tractava que ho endevinessis i no que ho preguntessis (*ibid.*).

La relació de significat entre els exemples [14] a [16], en què, com hem vist, intervé clarament el pronom es en funció impersonal, i els exemples [17] a [25], tots ells del verb impersonal *tractar-se*, es posa encara més en evidència si considerem que tant en els uns com en els altres, es *tracta* (o *es tractava*, etc.) es podria reemplaçar, de fet, per *és qüestió* (o *era qüestió*, etc.).

Els exemples següents són de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1956):

- [26] Quan el complement-acusatiu està en tercera persona i es tracta de representar un nom determinat, els seus representants són... (p. 64).
 [27] En els dos darrers exemples no es tracta ja de verbs pròpiament transitius, ni de complements estrictament d'acusatiu (64)³.
 [28] Cada vegada que ens ve a la ploma un complement introduït amb la preposició a (...), ens deturem a examinar si es tracta d'un complement-acusatiu o d'un complement-datiu (p. 76).
 [29] En el cas de l'adjectiu *geperut* es tracta d'un derivat directe de *gep* (p. 111).
 [30] Però el guionet de què es tracta en aquest paràgraf no s'usa (sinó excepcionalment) en els restants composts de què es parla en § 161 (p. 157).

No hi ha dubte que en tots aquests exemples podem analitzar *es tracta* com una forma del verb impersonal *tractar-se*, però en dos d'ells, [26] i [30], a més, encara podríem considerar que tenim una passiva reflexa, car seria possible de substituir *es* per *hom*.

D'altra banda, en tots aquests exemples, en lloc de *es tracta* podríem dir també *és qüestió*. I, de fet, Fabra ja recorre més d'un cop a aquesta solució en casos com el de l'exemple [30]:

- [31] Al costat del guionet que serveix per a unir els components dels conjunts sintetitzats de què és qüestió en els §§ 159 a 162, hi ha un altre guionet... (p. 157).

Veure's

Amb subentrada pròpia o sense, tots els diccionaris recullen l'ús de *veure's* amb valor reflexiu. Però al costat de *veure's* reflexiu (o recíproc) existeix també *veure's* sense valor reflexiu, és a dir, amb el significat 'ésser vist'.

Considerem, en primer lloc, els dos exemples següents del DGLC, recollits també pel DIEC:

- [32] Una cosa que es veu de lluny.
 [33] Des d'ací es veu el mar.

És evident que *es tracta*, en principi, de dues passives pronominals o reflexes, i que el pronom *es* hi és substituïble per *hom*. Però, de fet, l'habitualitat d'aquestes construccions, en un procés anàleg al de *dir-se* i de *trobar-se*, ha acabat creant el verb pronominal *veure's*, que, com hem dit, significa 'ésser vist', i que s'usa, no pas, ni de bon tros, amb la mateixa freqüència que *dir-se* i *trobar-se*, però d'una manera efectiva, en totes les sis persones gramaticals. Construccions com *Aparteu-vos, els del davant, que no ens veiem* o *Amb aquesta roba et veus més jove*, en què *no ens veiem* significa 'no se'ns veu' i *et veus més jove* vol dir 's'et veu més jove', no són pas gens inusuals, i, en tot

cas, certament, no són el resultat de cap especulació gramatical sinó poades en la llengua real.

No tothom es decideix a admetre que *No em veig* pot ésser usat amb el valor de «no se'm veu», perquè molts emeten el seu parer obeïnt més a raonaments lògics que no pas a les pròpies vivències o experiències lingüístiques. No podem reforçar la nostra observa-

ció amb cap exemple textual, però és veritat, en canvi, que molts dels parlants a qui l'hem sotmesa l'han corroborada. I la frase *Aparteu-vos, que no ens veiem* l'hem sorpresa més d'una vegada, dita ben espontàniament, quan s'ha tractat de fer una fotografia d'un grup força nombrós (en què els del davant solen tapar els del darrere). Per tant, creiem que caldria admetre, en els nostres diccionaris, *veure's* amb l'accepció 'ésser vist'⁴.

És probable que hi hagi altres verbs pronominals amb el pronom *es* incorporat procedent no del seu ús reflexiu sinó impersonal. Les notes precedents no són sinó el resultat d'observacions i reflexions realitzades al llarg dels anys.◆

3. En realitat, aquest exemple no és de Fabra sinó de Coromines, curador d'aquesta gramàtica del seu mestre.

4. De fet, ja n'hem passat nota a la Comissió de Lexicografia de la Secció Filològica, per si creu oportú de considerar la nostra proposta amb vista a la nova edició del DIEC.